

Г.М. МАРИНЧЕНКО

ВИЯВЛЕННЯ ТА ЛІКВІДАЦІЯ ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КУЛЬТУ У ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ В ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ

Представлено та проаналізовано, на основі архівних документів та матеріалів, випадки порушення радянського законодавства про культу у південноукраїнських областях в повоєнний період та заходи, які використовувалися для їх фіксації та ліквідації.

Ключові слова: *антирелігійна кампанія, релігійна громада, порушення законодавство про культу, Південна Україна, повоєнний період.*

Україна на сучасному етапі свого розвитку спрямовує основні зусилля на відродження духовності нації. Це звичайно не можливо без з'ясування витоків відносин між церквою та державою з найдавніших часів до сьогодні. Про зростання вивчення саме цього напрямку політичної діяльності держави свідчить тематика дисертаційних досліджень, що були захищені в Україні в останні роки, зокрема роботи Ж.Канталінської [1], О.Катуїної [2], С. Яремчука [3], В. Борщевича [4], В. Милусь [5], А. Моренчука [6], І. Луковенко [7] тощо.

До проблеми державно-церковних відносин повоєнних часів зверталися у своїх роботах В. Войналович [8], В. Пащенко [9], О. Бажан і Ю. Данилюк [10], О. Вишиванок [11], О. Лахно [12] та ін. Доволі показовими також є праці колективу науковців Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України – В. Єленського [13], О. Сагана, А. Колодного, Б. Лобовика, П. Яроцького [14], В. Барана [15] та ін..

Обраний для дослідження нами період становить науковий інтерес саме з огляду на різку зміну політичного курсу партійно-державного керівництва з початком Другої світової війни. Тому є доволі цікавим з'ясування питання чи продовжували розвиватися відносини між державою та церквою в руслі взаємодопомоги й після війни, чи відновилися репресії та переслідування.

Патріотична діяльність вищого керівництва РПЦ під час війни зумовила зміну ставлення радянської держави щодо релігії та церкви. Як в відомо, ще під час війни Постановою РНК СРСР від 7 жовтня 1943 р. за № 1095 створений окремий державний орган – Рада у справах Російської православної церкви (РС РПЦ). У Положенні про Раду говорилося, що цей орган створено для попереднього розгляду питань, що ставилися Московською патріархією та потребували вирішення Урядом держави. Трохи згодом, на допомогу РС РПЦ, утворено ще й Раду у справах релігійних культів. Основні її завдання дублювали завдання РС РПЦ, але стосувалися всіх інших релігійних громад та культів.

Однак, виявлений державою інтерес до релігійного життя та навіть утворення окремих державних органів для «вирішення» їх проблем, не змінили загальнодержавного ставлення до релігії в цілому, і методів боротьби з нею, зокрема. Ще у 1944-1945 рр., одразу після визволення Одещини, за «співробітництво з окупантами», «антирадянську агітацію» та «шпигунство» було заарештовано 184 священнослужителя [16, 243]. Серед них настоятель церкви Різдва Христова М.М. Добровольський (8 років ВТТ), священники кафедрального собору Св. Іллі Г.А. Хреновський (10 років ВТТ) і П.І. Шкарупін (8 років ВТТ), священник церкви Григорія Богослова Г.П. Гдешинський (10 років ВТТ), протоієрей Вхідно-Ієрусалимської церкви М.Г. Остапчук (10 років ВТТ), настоятель чоловічого монастиря в Балті З.С. Черкез (10 років ВТТ), сільські священники О.Г. Арвентьєв (10 років ВТТ), Г.В. Кожухар (15 років ВТТ), С.Л. Навалов (15 років ВТТ), О.Т. Пасічник (10 років ВТТ) та багато інших. Усі з подальшим позбавленням прав на 3-5 років і конфіскацією майна. Більшість засуджених були похилого віку і з ув'язнення вже не повернулись [17, 74].

Трохи згодом, у другій половині 40-х років репресії проти РПЦ на Півдні України

призупинилися. Амністовані були частково і лідери баптистів та євангельських християн. З підконтрольних владі сектантів була сформована Всесоюзна Рада євангельських християн-баптистів. Водночас посилювалися репресії проти служителів культу інших конфесій (католиків, уніатів, українських автокефалів) та лідерів сектантських рухів.

У квітні 1945 р. за ґратами опинилися католицькі священники, що в роки окупації служили в одеському костьолі: француз Жан Ніколя – ассумпціоніст, монах-католик, який проповідував у східному обряді (8 років ВТТ) та італієць П'єтро Леоні – єзуїт, військовий капелан (10 років ВТТ). У наступні роки були репресовані священник-старообрядець С.С. Детков (5 років ВТТ), за приналежність до єговістів – домогосподарка Є.І. Гордієнко (6 років ВТТ), до баптистів – колгоспник І.Д. Єребакан (10 років ВТТ), до євангелістів – колгоспниця К.П. Осипова (5 років ВТТ) і багато інших [17, 74]. Відзначною рисою терору повоєнного часу стала його державно-антисемітська складова. Протягом повоєнного періоду радянські євреї поступово позбавлялися всіх інститутів національної культури (шкіл, преси, кіно, театру, синагог тощо). Колишній заступник міністра державної безпеки М. Рюмін визнавав, що з кінця 1947 р. у роботі його відомства «почала виразно виявлятися тенденція розглядати осіб єврейської національності як потенційних ворогів радянської влади» [17, 75].

Протягом всього досліджуваного періоду органи державної влади тримали в полі зору всі прояви порушення радянського законодавства про культу. Серед таких порушень в перші повоєнні роки можна назвати:

проведення молитовних зборів у незареєстрованих будинках. Так у Миколаївській області у районах Вознесенському, Баштанському, Єланецькому, Варварівському, Привільнянському проводилися такі збори, а точніше в тих населених пунктах, які прикріплені до зареєстрованих молитовних будинків, але знаходяться на відстані 8-10 км. Пресвітери цих громад пояснюють дану ситуацію тим, що «люди старі, ходити далеко, а часу для служіння мало після роботи, тому вони самі ходять в ці села та проводять там молитовні збори». Таке явище прийняло масовий характер. Молитовних будинків ЄХБ зареєстровано в області 36, а фактично їх існує значно більше. З цього питання поінформовано голову облвиконкому тов. Борисова та секретаря відділу агітації та пропаганди Обкому КП(б)У т. Бодаєва та висловлено прохання надати допомогу в здійсненні повного контролю над сектантськими громадами через районі організації [18, арк. 36].

Пресвітер ЄХБ Завалко Іван Іванович допускає збори групи в с. Архангельськ, молитовний будинок зареєстровано в Суворівці. Пресвітер ЄХБ Свердлик Матвій Єфимович допускає збори групи в Краснопіллі, Н.-Єгорівці, а молитовний будинок зареєстровано в с. Н.-Іванівка [18, арк. 56]. Або, в м. Миколаєві п'ятидесятник Заїченко дозволяє в своєму будинку (вул. Херсонська, 159) збиратися групі молоді (юнаків та дівчат) ХСВ, які займаються іграми на музичних інструментах, співають та ведуть бесіди на релігійну тематику. В свою компанію не приймають молодь ЄХБ, яка в свою чергу організувалася в іншому будинку на 5-ій Слобідській, 86 у пресвітера Круглікова. Про дані випадки проінформовано органи МДБ [18, арк. 36].

Проведення без дозволу хресних ходів та освячення полів, колодязів та худоби, викликані посухою та відсутністю дощів, майже у всіх південноукраїнських областях. Так, у Миколаївській області подібні ходи відбулися в селах Жовтневе, Калинівка Жовтневого району, тощо [19, арк. 37]. Весною 1946 р. спостерігався значний рух серед віруючих та духовенства щодо освячення полів через засуху. Багато місцевих радянських органів забороняли ці ходи, що робили безумовно правильно, але окремі навіть видавали довідки священнослужителям на право освячення полів та колодязів. Голови Широколанівської сільради Жовтневого району, Ульяновської та Майорівської сільради Новобузького району, Аннівської та Новополтавської сільради Привільнянського району, Вавілівської сільради Снігурівського району та ін. дозволили та видали довідки на право освячення полів та колодязів [20, арк. 37].

Здійснення релігійних обрядів без дозволу уповноваженого. Вознесенська громада ЄХБ, де пресвітер Доброжан Н.А., 1896 р.н. в червні 1946 р. здійснювала водне хрещення без відома старшого пресвітера та без попередження місцевих органів влади. За звітний період водне

хрещення без узгодження з органами влади здійснювалося у двох громадах Вознесенській (6 чоловік) та Новоодеській (8 чоловік). Всі охрещені – люди похилого віку [18, арк. 36]. А Миколаївська громада ЄХБ неодноразово проводила релігійні ходи поховань без дозволу органів місцевої влади. Ця ж громада під час проведення весілля на приватній квартирі влаштувала вечір, де приймав участь хор півчих в кількості 25 чол. [18, арк. 97].

Проведення активними учасниками релігійних громад викладацької діяльності, як-то в Миколаївській області у м. Вознесенськ служитель культу Чумак Кіндрат Якимович викладає в школі механізації; в с. Старо-Горожино Привільнянського району вчителька Станична Ніна Дмитрівна є одночасно членом правління громади п'ятидесятників [21, арк. 27].

Залучення молоді та дітей до виконання релігійних обрядів. Діти дошкільного і, особливо, шкільного віку, це переважно діти релігійних батьків – виступають на молитовних зборах, розповідають вірші з Євангеліє, виконують груповий спів тощо (в молитовних будинках в Новій-Одесі, Миколаєві, Вознесенську) [18, арк. 33]. Багато молоді та особливо дітей відвідує церкви. Так, 19 серпня 1946 р. в Семенівській, Кладбіщенській та Касперівському соборі м. Миколаєва дітей було 25-30 % до загальної кількості відвідувачів церкви у цей день [20, арк. 69].

Про всі випадки, які не відповідали означеному законодавством порядку, одразу інформувалися вищі органи. Як приклад, можна навести випадок, коли до селища Зоря Володимирського району прибув пророк Червяков Дмитро з Дніпропетровської області Широчанського району, селище Кам'яна Гірка, зупинився у Чернишева Івана (п'ятидесятника). Організував групу п'ятидесятників (Кіца Андрій, Шабадін Олександр, Ратченко Костянтин) та почав залучати їх до своїх ідей: по-перше – не приймати участі у виборах, по-друге – не працювати в колгоспах, по-третє – не об'єднуватися з ЄХБ, здійснювати обмивання ніг та розмовляти на різних мовах, не підкорюватися раді ЄХБ. Така пропаганда здійснила вплив на окремих осіб, навіть на цілі громади, які склалися з п'ятидесятників. Наприклад, в с. Казанці громада ЄХБ з п'ятидесятників в кількості 50 чол., під час хліболамання не з'явилися в молитовний будинок, цю процедуру здійснювали дома, а коли їм заборонили збиратися по квартирах, тоді вони почали відвідувати молитовні будинки з підготовкою дома. Про пророка Червякова та його групі п'ятидесятників повідомлено НКДБ [18, арк. 9].

За систематичне порушення радянського законодавства про культу релігійні громади знімали з реєстрації. Так, знято з реєстрації релігійну громаду ЄХБ, яка складалася з колишніх п'ятидесятників, в с. Старе-Горожино Привільнянського району Миколаївської області за систематичне порушення, а саме: 1. організація та проведення водного хрещення новоприйнятих до громади у річці в центрі населеного пункту без відома місцевих органів влади та без згоди уповноваженого; 2. організація та проведення шлюбу віруючих на приватних квартирах; 3. організація похорону померлих віруючих без попередження місцевих органів влади; 4. проведення богомоління на багатьох мовах з шумом та вигуками, а також здійснення омовіння ніг; 5. виконавчий орган даної общини не оголосив про втрату документів про реєстрацію та не почав діяти щодо їх відновлення, приховували цей факт та продовжували діяти без документів.

Старший пресвітер Кругліков знав, що община порушує радянське законодавство про культу, проте заходів щодо припинення не здійснив і тільки коли уповноваженим поставлено питання про розпуск громади, він виїхав на місце. Зібрав збори громади, на якому прийнято рішення – общину розпустити, віруючих прикріпити до Ново-Полтавської общини ЄХБ, служителя культу А.І. Філіпського перевести до рядових членів церкви, заборонити виступати з проповіддю на молитовних зборах [22, арк. 16].

Як зазначає уповноважений РСРК по Миколаївській області, методи та форми релігійної діяльності та пропаганди знаходять своє застосування там, де культурно-просвітницька та політично-масова робота серед молоді поставлена погано, наприклад: с. Суворово Новоодеського району клуб не працює, молодь надана сама собі, блукає вулицями, молитовний будинок ЄХБ відвідує доросла молодь, тобто всі діти релігійних батьків. В с. Красний Став Баштанського району, с. Олександрівка Вознесенського району, де клуби працюють, молодь

охоплена гуртками самодіяльності, молитовні будинки молодь не відвідує, навіть діти віруючих батьків відвідують клуби, приймають участь в гуртках, служителі культу та члени релігійної громади свого впливу не тільки на населення, але навіть на своїх дітей не мають [18, арк. 56, 67].

Варто зазначити, що місцева влада доглядаючи за тим, як релігійні культу дотримуються законодавства, весь час сама його порушувала, а уряди СРСР і УРСР не реагували на це. Обласні та районні виконкоми рад депутатів трудящих ігнорували навіть розпорядження уповноважених. У своєму інформаційному звіті за 1949 р. П. Вільховий розгублено говорить про «якусь особливу, незрозумілу, таємну політичну лінію від райвиконкомів до сільрад» [23, арк. 107]. Конфесіям п'ятидесятників, єгови́стів, адвентистів-реформістів, а також різним дрібним сектам: мальованців, смородинців, підгорківців, суботників, дациків, червонодраконівців, апокаліпсисістів, назаретян, тихоновців, чистих баптистів, доскональців оголошено справжню війну.

Так, органи МДБ розгорнули жорстке переслідування лідера адвентистів-реформістів Чиркова, яке закінчилось арештом проповідника [24, арк. 144]. У Херсонській області переслідувалися «чисті баптисти». Проповідників М. Зюбанова, Я. Литвиненка, О. Асіна, В. Ваніна, Г. Дубовик, Г. Калача заарештовано й засуджено [25, арк. 5-6, 9-10]. В Миколаївській області за антирадянську діяльність та за сприяння німецькій владі будучи на окупованій німцями території взяті під варту і знаходяться під слідством МДБ наступні: старший пресвітер по області Ф.Є. Мітряєв, 1891 р.н., пресвітер с. Красний Став – С.А. Кругліков, 1912 р.н.; пресвітер с. Нова Полтавка – К.А. Гнатенко, 1908 р.н.; пресвітер м. Вознесенська – Н.А. Доброжан, 1896 р.н.; диякон м. Вознесенська – К.А. Чумак, 1892 р.н.; голова громади м. Вознесенська – В.Н. Станов, 1884 р.н. [18, арк. 36].

За нелегальну діяльність до таборів потрапили сотні віруючих. Далеко не повний список колишніх керівників протестантських громад, які у 1956 р. повернулися із місць ув'язнення, налічує 195 осіб. Усе це були активні служителі культу – пресвітери, керуючі, благовісники, диякони, регенти. Більше 90 відсотків з них – п'ятидесятники. Найбільше засуджених у Дніпропетровській, Закарпатській, Київській, Кіровоградській, Сталінській, Миколаївській областях [26, арк. 166].

У 1944-1950 рр. військовими трибуналами заарештовано й засуджено більше трьох тисяч Свідків Єгови на довготривалі терміни – від 10 до 25 років, а їхнє майно конфісковане. 13 березня 1951 р. РМ СРСР видає секретну постанову за № 667-339 СС, згідно з якою сім'ї віруючих Свідків Єгови депортувалися з території України в північні та східні райони Сибіру. За одну ніч 1951 р. з України вивезли 7449 осіб. На Одещині ще у 50-ті рр. ХХ ст. за приналежність до єгови́стів засуджено до ув'язнення у табори терміном від 10 до 25 років тринадцять селян, уродженців Галичини, переселених у 1949-1950 рр. до Жовтневого району Одеської області [17, 80]. По суті, всю конфесію піддано репресіям, її діяльність заборонено, і вона до 1990 р. перебувала в глибокому підпіллі [14, с. 410].

Навесні 1953 р., зі смертю Сталіна, закінчилась найбільш жахлива епоха в історії радянського суспільства – епоха лєнінсько-сталінського терору, що тривала з незначними послабленнями понад 35 років. Загальна кількість жертв цього періоду все ще не встановлена, його переосмислення та переоцінка все ще не завершені. А тому це є доволі актуальна тема для дослідників історії України, та Півдня зокрема. Адже тільки починають розкриватися засекречені архіви тих часів. Ще багато чого слід переосмислити.

Список використаних джерел та літератури:

1. Канталінська Ж.В. Відносини радянської держави та православної церкви в Криму в кінці 40-х - на початку 60-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Жанна Володимирівна Канталінська. – Запоріжжя, 2003. – 20 с.
2. Катуніна О.В. Політика партії та Радянського уряду у відношенні релігійних культів у 40-х – 60-ті рр. ХХ століття (на матеріалах Криму). автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец.

- 07.00.01 «Історія України» / Олена Василівна Катуніна. – Запоріжжя, 2007. – 20 с.
3. Яремчук С.С. Православна церква на Буковині у 1944-1991 рр. (державно-церковні взаємини): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Сергій Степанович Яремчук. - Черкаси, 2006. – 20 с.
 4. Борщевич В.Г. Українська православна церква на Волині у 20-40-х рр. ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Володимир Трохимович Борщевич. – Л., 2000. – 20 с.
 5. Милусь В.І. Державна влада і православна церква на Волині у другій половині 40-х - 50- ті роки ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Василь Іванович Милусь - Львів, 2002. – 18 с.
 6. Моренчук А.А. Релігійні процеси в Україні у 1953-1964 роках (на матеріалах західних областей): автореф. дис... канд. іст. наук: 09.00.11 «Релігієзнавство» / Андрій Анатолійович Моренчук - Острого, 2006. – 20 с.
 7. Луковенко І.Г. Радянська держава і Російська православна церква: історичний досвід відносин на матеріалах Донецької області (1943-1964 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство»/ Ілля Григорович Луковенко. – К., 2007. – 21 с.
 8. Войналович В.А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс. / Віктор Анатолійович Войналович. – К, 2005. – 741 с.
 9. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України / Віктор Пащенко. – Полтава, 1997. – 354 с.
 10. Бажан О.Г. Випробування вірою: Боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х — 1980-ті рр. / Олег Григорович Бажан, Юрій Зіновійович Данилюк - К., 2000.– 329 с.
 11. Вишиванок О.Г. Конфесійні аспекти етнотрансформаційних процесів в Україні (1944-1953 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України» / Олексій Григорович Вишиванюк. - Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
 12. Лахно О.П. Опозиція в євангельсько-баптистському русі в УРСР (середина 40-х – 80-ті роки ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Олександр Петрович Лахно. – К, 2008. – 20 с.
 13. Єленський В.Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917-1990) / В.Є. Єленський. – К., 1991. – 72 с.
 14. Історія релігій в Україні / [за заг. ред. А.М.Колодного, П.Л.Яроцького]. – К., 1999. – 735 с.
 15. Баран В. Держава і церква: з історії взаємин в 1945-1965 рр. / В. Баран // Сучасність. – 1995. - № 5. – С. 113-128.
 16. Бажан О.Г. Одеська область у дзеркалі радянських спецслужб / Олег Григорович Бажан // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я. – Одеса, 2007. – Вип.1. – С. 243.
 17. Реабілітовані історією. Одеська область: Книга 1. / упор. Л.В. Ковальчук, Е.П. Петровський. – Одеса, 2010. – 800 с.
 18. Державний архів Миколаївської області (далі – Держархів Миколаївської обл.), ф. Р. - 992, оп. 3, спр. 74, арк.106.
 19. Держархів Миколаївської обл., ф. Р.-992, оп. 3, спр. 43, арк. 61.
 20. Держархів Миколаївської обл., ф. Р.-992, оп. 3, спр. 73, арк. 99.
 21. Держархів Миколаївської обл., ф. Р.-992, оп.3, спр. 50, арк. 82.
 22. Держархів Миколаївської обл., ф. Р.-992, оп.3, спр. 97, арк. 97
 23. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. Р. – 4648, оп. 4, спр. 54, арк. 184
 24. ЦДАВО України, ф. Р. - 4648, оп. 4, спр. 15, арк. 150
 25. ЦДАВО України, ф. Р. – 4648, оп. 2, спр. 203, арк 5-6, 9-10
 26. ЦДАВО України, ф Р. – 4648, оп. 4, спр. 189, 166 арк.

G.M. MARINCHENKO

**IDENTIFICATION AND ELIMINATION OF INFRINGEMENTS OF THE LEGISLATION
ON CULTS IN SOUTHERN UKRAINE IN THE EARLY POSTWAR YEARS**

Presented and analyzed, on the basis of archival documents and materials, violations of the Soviet legislation on cults in the South Russian regions in the postwar period and the measures that were used for the fixation and liquidation.

Keywords: *anti-religious campaign, the religious community, the violation of the legislation on cults, South Ukraine, the post-war period.*

A.H. МАРИНЧЕНКО

**ВЫЯВЛЕНИЕ И ЛИКВИДАЦИЯ НАРУШЕНИЙ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О КУЛЬТАХ В
ЮЖНОЙ УКРАИНЕ В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ**

Представлены и проанализированы, на основе архивных документов и материалов, случаи нарушения советского законодательства о культах в южнорусских областях в послевоенный период и меры, которые использовались для их фиксации и ликвидации.

Ключевые слова: *антирелигиозная кампания, религиозная община, нарушение законодательство о культах, Южная Украина, послевоенный период.*